

ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ

Ормушев А.С.

**КЫРГЫЗ-ИРАН ДИПЛОМАТИЯЛЫК МАМИЛЕЛЕРДИН
КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ**

Ормушев А.С.

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КЫРГЫЗСКО-ИРАНСКИХ
ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ**

A.S. Ormushev

**THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF KYRGYZ-IRAN
DIPLOMATIC RELATIONS**

УДК: 327: 930.22 (575.2) (55)

Автор илимий макаласында Кыргыз Республикасы менен Иран Ислам Республикасынын ортосунда түзүлгөн дипломатиялык байланыштарды бекемдөөдө эки мамлекеттин президенттеринин расмий иш сапарларынын жыйынтыктарына, тышкы иштер министрликтердин жана элчилердин жүргүзгөн иштерине тарыхый баа берүүгө аракет жасаган.

In this scientific article the author gives historical estimation to the official visits result of the presidents of Kyrgyz Republic and Iran Islamic Republic that aimed to strengthen diplomatic relations between these two countries and to the business of Ministers of Foreign Affairs and ambassadors.

Кыргыз эли менен Иран эли байыртадан бери Улуу Жибек жолу аркылуу соода-сатык иштерин жүргүзүп, Нооруз-жаңы жыл майрамын бирге тосуп, Ислам динин бир мезгилдерде кабыл алып, андан калса көп сөздөрүбүз окшошуп, бир тилек менен достукта жашап келебиз.

Иран Ислам Республикасы Кыргыз мамлекети эгемендүүлүктү алган алгачкы мезгилден баштап эле чет өлкөлөр менен биргеликте дипломатиялык байланышты түзүүгө кызыкдар экендигин билдиришкен.

Кыргыз Республикасы менен Иран Ислам Республикасынын ортосундагы алгачкы дипломатиялык мамиле 1992-жылдын 10-майында түзүлгөн¹.

Ал эми 1993-жылы 12-мартта Бишкек шаарында Иран Ислам Республикасынын элчилиги ачылып, Мортез Тавасолли Туруктуу жана толук ыйгарымдуу элчи болуп дайындалган².

1993-жылы июнь айында Кыргыз Республикасынын Президенти Аскар Акаев Иран Ислам

Республикасынын 4-Президенти А.Хашеми Равсенджинин атайынча кыруусу менен Тегеранга алгачкы расмий иш сапарын жасаган. Бул жогорку деңгээлдеги иш сапарында Кыргыз Республикасынын Президенти Аскар Акаев Иран Ислам Республикасынын Президенти А.Хашеми Равсенджи менен жолугушуп эки өлкөнүн келечекте саясий, экономикалык жана маданий багытта иштей турган иш-чаралардын негизги багыттары, аларды аткаруунун жолдору жөнүндө кеңири талкулоого алышып, бир нече келишимдерге кол коюшуп, биргелешкен Декларация кабыл алынган.

Макулдашууда эл аралык терроризм, баңгизаттарды ташуу, таратуу, эл арасында сатуу, таратууга соода-экономикалык, туризм, биргелешкен банктарды ачуу, карым-катнаштарын жакшыртуу, тышкы иштер министрликтеринин ар жыл сайын кеңешмелерди өткөрүп туруу сыяктуу жети документке кол коюшкан³.

Ал эми 1993-жылы 21-октябрда Иран Ислам Республикасынын Президенти А.Хашеми Равсенджини Кыргыз Республикасына биринчи расмий иш сапары менен келип Аскар Акаевдин кабыл алуусунда болуп, Тегерандагы эң жогорку деңгээлдеги сүйлөшүүлөрдүн жыйынтыгы катары бир нече маселелер боюнча алдын-ала түзүлгөн келишимдерге кол коюшкан. Жолугушууда эки тараптуу 14 келишим, меморандум, протоколдор даярдалып кол коюлган. Алардын эң негизгилери катары соода-экономикалык, илимий-техникалык жана маданий байланыштар, бажы, банк, каражол маселеси, сода палатасын түзүү, Ош облусу

¹ Токтомушев К. Внешняя политика независимого Кыргызстана. Бишкек, 2001, с. 155.

² Бекибаев С.Э. Кыргызско-Иранские отношения в процессе становления и развития суверенной Кыргызской Республики (1991-2005 гг.). дисс.на.соиск. уч. степ.к.и.н. Бишкек, 2007, с. 11, 86.

³ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1993-ж.; Джоробекова А.Э., Момошева Н.К. Хроника внешнеполитической деятельности Кыргызской Республики (1991-2002), Бишкек, 2003, с. 36-37; // Слово Кыргызстана, 1993, 23-июнь; // Вечерний Бишкек, 1993, 23-июль.

менен Хорасан облусунун ортосундагы кызматташтыкты бекемдөөгө өбөлгө түзгөн⁴.

Эки өлкөнүн президенттеринин саясий, экономикалык жана маданий багыттагы көрсөтмөлөрүн турмушка ашыруу максатында 1995-жылы апрелде Кыргыз Республикасынын Премьер-министри Апас Жумагулов Иран Ислам Республикасына жасаган иш сапарында соода-экономикалык байланышты өнүктүрүү боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзсө, 1996-жылы Иран Ислам Республикасынын биринчи вице-президенти Х.Хабиби⁵ иш сапары менен Кыргызстанга келип эки өлкөнүн экономикалык байланыштарын кеңейтүү маселелерин талкуулашкан.

Бул жогорку деңгээлдеги президенттердин жана премьер-министрлердин жолугушуусу эки өлкөнүн дипломатиялык мамилелерин мындан ары өнүктүрүүгө укуктук негиз түзүүгө өбөлгө болгондугун байкоого болот.

Кыргыз Республикасы менен Иран Ислам Республикасынын дипломатиялык байланыштары 1995-1996-жылдары эки өлкөнүн премьер-министрлеринин деңгээлиндеги жолугушуулар болуп, эки тараптуу сүйлөшүүлөр, кеңешүүлөр жүргөн. Бул сүйлөшүүлөрдө негизинен соодасатык, экономикалык жана маданий байланыштарды өнүктүрүүнүн тартиптери, эрежелери, жүрүштөрү, аткарылыштары такталган.

1996-жылы май айында Тегеран шаарында Кыргыз Республикасынын элчилиги ачылып, биринчи элчи болуп Мукун Асейинов дайындалган⁶. Ошол мезгилден баштап Кыргызстан Иран мамилесин чыңдоого элчилик тарабынан көп иш аракеттер жумшалууда.

Кыргызстандын Иран Ислам Республикасындагы элчилиги 1996-жылдын май айынан бери эки өлкөнүн ортосунда саясий, экономикалык жана маданий байланыштарды өнүктүрүүгө өз салымдарын кошуп келүүдө.

Эки өлкөнүн ортосундагы саясий байланыштарды чыңдоо жана парламенттер аралык тажрыйбаларды алмашуу максатында 1998-жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мыйзам чыгаруу жыйынынын төрагасы А.А.Бөрүбаев Иран Ислам Республикасынын Парламентине иш сапары менен болушун белгилөөгө болот⁷.

Эки мамлекеттин ортосундагы саясий байланышы 1998-2005-жылдары Аскар Акаев менен Ирандын 5- Президенти (1997-2005-жылдары)

Сайид Мухаммед Хатаминин ортосундагы расмий жолугушуулары менен коштолуп, дипломатиялык кызматташтык кандайдыр бир деңгээлге жогорулагандыгын архивдик материалдар далилдейт.

1998-жылы май айында Алматы шаарында Экономикалык кызматташтык уюмунун 5- Саммитинде Кыргыз Республикасынын Президенти Иран Ислам Республикасынын жаңыдан шайланган президенти Сайид Мухаммед Хатами менен жолугушуп пикир алышат⁸. М.Хатами А.Акаевди Тегеранга расмий иш сапары менен келип кетүүгө чакырган.

2000-жылы 8-9-июнда Аскар Акаев Иранга экинчи жолу расмий иш сапары менен барса, 2002-жылы 29-30-апрелде Сайид Мухаммед Хатами Кыргызстанга алгачкы расмий иш сапар менен келген⁹. Бул жолугушууда алар «Достук мамилелер жөнүндө» декларацияга кол коюшкан. Ирандын президенти «БГУнун ардактуу профессору» деген наамга ээ болгон¹⁰.

Кыргызстан менен Ирандын кийинки саясий байланышы 2007-жылы 16-августта Бишкек шаарында өткөн Шанхай уюмунун кызматташтыгынын 7-саммитине Иран Ислам Республикасынын 6-Президенти Махмуд Ахмадинежад байкоочу катары келип, Кыргызстандын 2-Президенти Курманбек Бакиев менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, эки өлкөнүн ортосундагы саясий, экономикалык, илим-билим жана маданиятты өнүктүрүү маселелери боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзгөн¹¹. Махмуд Ахмадинежад кыргыз илимпоздору менен атайын жолугушуп, ой бөлүшүп, Иранга келип кетүүгө чакырган. Ошол жылы 30дан ашык илимпоз, окумуштуулар, жогорку окуу жайдын ректорлору Мешхед, Тегеран шаарындагы илимий борборлор, окуу жайлар менен таанышып, Президенттин кабыл алуусунда болушкан¹².

Кыргыз Республикасы менен Иран Ислам Республикасынын акыркы мезгилдердеги саясий байланышы жогорку деңгээлге көтөрүлүүдө. Бул жөнүндө Иран Ислам Республикасынын Кыргызстандагы Туруктуу жана толук ыйгарымдуу элчиси Манучехр Моради «Общественный рейтинг» гезитине берген маалыматында акыркы айларда эки өлкөнүн жетекчилеринин жогорку деңгээлдеги жолугушууларына саясий баасын берген¹³.

Айрыкча, баса белгилеп кете турган бир жагдай бар. Кыргыз жергесиндеги 7-апрелдеги Элдик революцияны, 1979-жылы 11-февралдагы

⁴ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1993-ж.; Джоробекова А.Э., Момошева Н.К. Хроника внешнеполитической деятельности Кыргызской Республики (1991-2002 гг.), Бишкек, 2003, с.36-37.

⁵ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1993-ж.

⁶ Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви. Ф.350.оп.14.д.17.л.21.

⁷ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1998-ж.

⁸ // Кыргыз Туусу, 1998.

⁹ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1998-ж.

¹⁰ К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин архиви. Эл аралык байланыштар бөлүмүнүн отчету. 2002-ж.

¹¹ Дипломатический Вестник. Спец.выпуск. Бишкек, 2007, с. 38-39.

¹² Орузбаева Б.О. Илимдерге саякат. Б., 2010, 222-б.

¹³ // Общественный рейтинг, 2010, 23-декабрь.

Ирандагы Ислам революциясы менен салыштыруу маселеси. Байкап көрсөк эки революциянын тең максаты, кыймылдаткыч күчтөрү, революциянын жүрүшүндөгү негизги окуялар окшош. Революциянын - максаты үй-бүлөлүк (шахтык диктатордук) башкарууну кулатуу; кыймылдаткыч күчтөрү – карапайым эл, жаштар (карапайым мусулмандар), революциянын жүрүшүндөгү окуялар, президенттин (шахтын) өз элине каршы ок атуусу, эркиндик үчүн шейит кеткен элдер, айласы кеткен президент (шах) үй-бүлөөсү менен өз өлкөсүнөн, кара жанын сактап, коркок адам сыяктуу качып кетиши. Бүлүнгөн, таланган, талкаланган, өрттөлгөн шаарлар, айылдар. Мына ушундай көрүнүш эки өлкөдө тең өкүм сүргөн. Бул революцияда кийинки, Ирак-Иран согушунда (8 жыл 1980-1988-жж.) Иран эли 200 млрд. доллар өлчөмүндө зыян тарткан, ал эми Кыргызстанда бир нече млн. доллар зыянга учурады. Иран азыр гүлдөп өсүүдө, Кыргызстандагы келечекте өсүп өнүгүүгө ээ болот деген зор үмүт бар.

Дүйнө жүзүн дүңгүрөткөн Элдик революцияны өткөргөн Кыргызстанга Иран Ислам Республикасынын мамлекети 7-апрелден кийин эле Убактылуу Өкмөттүн төрайымы Р.И.Отунбаева менен 2010-жылы 13-апрелде Иран тышкы иштер министри М.Моттаки телефон аркылуу сүйлөшүп, ар тараптуу жардам берүүгө даяр экендигин билдирген. Ал эми 2010-жылы 4-майда Иран Ислам Республикасынын тышкы иштер министринин орун басары М.Р.Шейбани Кыргыз Республикасынын Убактылуу Өкмөтүнүн башчысы Р.И.Отунбаева менен жолугушуп, эки өлкөнүн ортосундагы саясий кызматташтыктагы кызыкчылыктарды кеңейтүү жөнүндө сүйлөшүүлөрдү жүргүзгөн¹⁴.

Ошол сүйлөшүүлөрдүн натыйжасы менен 2010-жылы 5-ноябрда Иран Ислам Республикасынын Тышкы иштер министри М.Моттаки иш сапары менен Кыргыз Республикасынын Президенти Р.И.Отунбаевага жана Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министри Р.А.Казакбаевге¹⁵ жолугушуп эки мамлекеттин ортосундагы саясий жана экономикалык маселелердин тегерегинде кеңири пикир алышышкан.

Бул жолугушуудагы сүйлөшкөн убадаларды бекемдөө максатында 2010-жылы 21-ноябрда Кыргыз Республикасынын Президенти Р.И.Отунбаева өзүнүн администрациясынын жетекчиси Э.С.Каптагаев аркылуу Иран Ислам Республикасынын Президенти Махмуд Ахмадинежадка¹⁶ атайын билдирүү жиберген.

Ал эми 2010-жылы 23-декабрда Стамбулда Экономикалык кызматташтык уюмунун 11-

саммитине катышуу мезгилинде Кыргыз Республикасынын Президенти Р.И.Отунбаева менен Иран Ислам Республикасынын Президенти Махмуд Ахмадинежад жолугушуп, мамлекеттер аралык эки тараптуу мамилелерди бекемдөөнүн жолдору жөнүндө пикир алышкандыгы жөнүндө дүйнөлүк пресса бүт ааламга жарыялады.

Биздин иликтөөбүз боюнча Иран Ислам Республикасынын жетекчилери Кыргыз Республикасынын Президенти Р.И. Отунбаева менен 7-апрелдеги окуядан кийин тез-тез сүйлөшүүлөрдү жана жолугушууларды өткөрүүгө жетишишти, тарыхый фактыларга таянсак: 1) 13-апрелде телефон аркылуу сүйлөшүү; 2) 4-майда Иран Ислам Республикасынын тышкы иштер министринин орун басарынын жолугушуусу; 3) 5-ноябрда Иран Ислам Республикасынын министри менен жолугушуусу; 4) 21-ноябрда Кыргыз Республикасынын президентинин администрациясынын жетекчиси Иранда президент менен жолугушуусу; 5) 23-декабрда эки өлкөнүн президенттеринин пикир алышуусу. Мындай кыска мөөнөттүн ичинде Кыргыз Республикасынын Президенти Р.И.Отунбаеванын Иран Ислам Республикасынын жогорку мамлекет адамдары менен төрт жолку өз ара даярдиктардан кийин эки өлкөнүн Президенттери жолугушуп, жогорку даражада, жылуу маанайда сүйлөшүшү келечекте Кыргыз Республикасынын менен Иран Ислам Республикасынын ортосунда дипломатиялык кызматташтык мындан ары дагы жаңы тепкичке көтөрүлүп, өнүгүү жолуна өтөт ко деген зор ишенимдебиз.

Дипломатиялык мамилелердин бекемдешине эки өлкөнүн Президенттери жана тышкы иштер министрлери бирдей кызыкдар экендигин байкоого болот. Ылайым эле эки мамлекеттин элдеринин ортосунда достук, ынтымак, бирин бири түшүнүү, сый-урмат болуп турушун каалайбыз.

Адабияттар:

1. Токтомушев К. Внешняя политика независимого Кыргызстана. Бишкек, 2001, с. 155.
2. Бекибаев С.Э. Кыргызско-Иранские отношения в процессе становления и развития суверенной Кыргызской Республики (1991-2005 гг.). дисс.на. соиск. уч.степ.к.и.н. Бишкек, 2007, с. 11, 86.
3. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1993-ж.; Джоробекова А.Э., Момошева Н.К. Хроника внешнеполитической деятельности Кыргызской Республики (1991-2002), Бишкек, 2003, с. 36-37; // Слово Кыргызстана, 1993, 23-июнь; // Вечерний Бишкек, 1993, 23-июль.
4. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1993-ж.; Джоробекова А.Э., Момошева Н.К. Хроника внешнеполитической деятельности Кыргызской Республики (1991-2002), Бишкек, 2003, с. 36-37.
5. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1993-ж.
6. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви. Ф.350.оп.14.д.17.л.21.

¹⁴ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 2010-ж.; // Эркин-Тоо, 2010, 23-ноябрь.

¹⁵ // Кыргыз Туусу, 2010, 10-ноябрь.

¹⁶ Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министрлигинин архиви. 2010-ж.

7. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1998-ж.
8. // Кыргыз Туусу, 1998.
9. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 1998-ж.
10. К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин архиви. Эл аралык байланыштар бөлүмүнүн отчету. 2002-ж.
11. Дипломатический Вестник. Спец. выпуск. Бишкек, 2007, с. 38-39.
12. Орузбаева Б.О. Илимдерге саякат. Б., 2010, 222-б.
13. // Общественный рейтинг, 2010, 23-декабрь.
14. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви. 2010.//Эркин-Тоо, 2010, 23-ноябрь.
15. Кыргыз Туусу, 2010,10-ноябрь. Кыргыз Республика.
16. Тышкы иштер министрлигинин архиви.

Рецензент: д.и.н., профессор Турдалиева Ч.